

מדינות חכמה

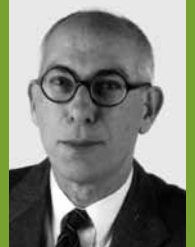
לוי אשכול והרכש הביטחוני
בשנות ה־60

מטוסי פנטום במלחמת ההתשה | במהלך כהונתו של לוי אשכול החלה ארה"ב לספק לישראל טנקי פטון מתקדמים ומטוסי סקייהוק והתחייבה לספק גם מטוסי קרב־תקיפה מסוג פנטום

שאול ברונפלד
יו"ר הבורסה לניירות ערך בתל־אביב

באמצעות ניצול נבון של מעט הקלפים שעמדו לרשותו הצליח ראש הממשלה לוי אשכול לשכנע את האמריקנים לשים קץ למדיניותם שלא לספק נשק למדינת ישראל. מתבוננתו ומיכולותיו בתחום הניהול של משא ומתן נהנית ישראל עד היום

מבוא¹

קבלת ערבויות מארה"ב לביטחונה וקבלת נשק מודרני להגנתה היו יעד מדיני מרכזי של ישראל במשך שנים רבות. את היעד הזה לא הצליחו להשיג ראשי הממשלה דוד בן-גוריון ומשה שרת אף שהשקיעו מאמצים רבים להשגתו באמצעות השתדלויות בלתי פוסקות. בלית ברירה נאלצה ישראל להשליך את יתרה על צרפת, על בריטניה ועל גרמניה, שברבות הימים התברר שהן כנחלי אכזב.

את פריצת הדרך החשובה ביותר ביחסים עם ארה"ב בתחום הרכש הביטחוני השיג ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול בשנים 1964-1965. במהלך כהונתו החלה ארה"ב לספק לצה"ל טנקי פטון מתקדמים (מדגם M-48A3) ומטוסי תקיפה ותיקים, אך מאוד אפקטיביים, מדגם סקייהוק (A-4H). נוסף על כך נענה הנשיא ג'ונסון לבקשת אשכול והתחייב לספק לישראל גם מטוסי קרב תקיפה מסוג פנטום (F-4E), שהיו באותה העת המטוסים המתקדמים ביותר שעמדו לרשות חיל האוויר של ארה"ב (אשכול נפטר ב-26 בפברואר 1969 ולא זכה לראות בהגעת הפנטומים).

בתקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים אשכול לא שש אלי קרב, ובדיעבד התברר שלהתנהלותו הזהירה מול הנשיא ג'ונסון היו השלכות היסטוריות חשובות ביותר.

התפתחות הרכש מארה"ב נחקרה רבות בשנות ה-2000 עם חשיפת המסמכים של ממשלי הנשיאים קנדי וג'ונסון הנוגעים ליחסים עם ישראל. המאמר הזה בוחן ציון דרך קריטי בהיווצרות היחסים המיוחדים - המשא ומתן של אשכול עם הממשל האמריקני בפברואר ובמרס 1965 שבעקבותיו סיפקה ארה"ב - לראשונה - טנקים ומטוסי קרב לצה"ל. המשא ומתן הזה נבחן באמצעות מסמכים של משרד החוץ האמריקני (FRUS) ובאמצעות מסמכים שחשף הגנן של מדינת ישראל ובאמצעותם מתקבלת הבנה עמוקה כיצד התנהל המשא ומתן מנקודת הראות של שני הצדדים.

ליחסים המיוחדים עם ארה"ב פנים רבות, והמאמר הזה מתמקד ברכש ובמימונו, שניתן לראות בהם את הנושא המרכזי של מדיניות החוץ הישראלית בעשורים הראשונים. ישראל שאפה גם לכוון בריתות צבאיות עם מדינות המערב, בעיקר עם ארה"ב, או לפחות להשיג ערבויות שלהן לקיומה ולשלמותה, אך הבינה שקו ההגנה הראשון והחשוב ביותר הוא צה"ל המחומש היטב. ישראל לא השלתה את עצמה בנוגע לנכונות של המערב לחוש לעזרתה והבינה כי ביום פקודה רק צה"ל יושיע אותה. לפיכך בדיונים המדיניים עם ארה"ב ההישג הנדרש היה קודם כול נשק מודרני רב ובתנאי תשלום נוחים.²

אחד מעקרונותיה של תפיסת הביטחון של ישראל היה שבעת מלחמה

על צה"ל להשיג הכרעה מהירה ולא לצפות שהמרינס ינחתו ויושיעו. תמיכת ארה"ב הייתה חשובה מאוד ליכולת העמידה של ישראל, אך הבעיה הראשונה במעלה של מדיניות החוץ של ישראל הייתה להבטיח את כושר המחץ של צה"ל באמצעות נשק מודרני.

התייחסות ארה"ב לבקשות הרכש של ישראל בשנות ה-50 וה-60 נבעה הן משיקולים של מדיניות חוץ (הנוגעים למלחמה הקרה ולמזרח התיכון) והן משיקולים של מדיניות פנים (הנוגעים לשדולה היהודית ולדעת הקהל).

השיקולים העיקריים שבגללם סירבה ארה"ב לספק נשק לישראל היו כדלקמן:³

- השיקול המרכזי היה היחסים עם העולם הערבי: הרצון לפייס את נאצר ולעצור את גלישתו למחנה הסובייטי והרצון לשמור על אהדת המדינות הפרו-מערביות, שרבות מהן מפיקות נפט.
 - השאיפה להגיע להבנות עם בריה"מ בנוגע להאטת מרוץ החימוש באזור.
 - ההערכה שעצם התמיכה האמריקנית בישראל תרתיע את מדינות ערב מלתקוף אותה ושישראל תנצח בכל מקרה אם ההרתעה תיכשל. ההערכה הזאת הייתה מבוססת על האיכות הגבוהה של צה"ל ושל החברה הישראלית, אך היא התעלמה ממחיר הניצחון במקרה שצה"ל לא יהיה חמוש כראוי.
 - הידיעה שבהסכמת ארה"ב יכולה ישראל לרכוש באירופה מערכות נשק עיקריות לחילות היבשה, האוויר והים.
- אך היו גם שיקולים בעד ההיענות לבקשות הרכש של ישראל:
- שמירה על מאזן הכוחות בעקבות כמויות הנשק הגדולות שהזרימה בריה"מ למדינות ערב והרצון להפגין נחישות נוכח המדיניות התוקפנית של בריה"מ ושל גרורותיה באזור (מצרים ואחר כך גם עיראק וסוריה) ובעולם.
 - הלחץ של השדולה היהודית והאהדה הציבורית הרבה לישראל.
 - האינטרסים של התעשיות הביטחוניות בארה"ב שאותן ייצג משרד ההגנה (עוצמת התעשיות הביטחוניות בארה"ב הייתה פחותה מעוצמת התעשיות הביטחוניות בצרפת ובבריטניה).

השיקולים שהוצגו לעיל היו, יחסית, חד-כיווניים ופשוטים, אך נוספו אליהם שיקולים מורכבים יותר:

ראשית, איך לדאוג למאזן חימוש שימנע מישראל לצאת - מתוך ייאוש - למלחמת מנע (כפי שקרה ב-1956) מצד אחד, אך יגביר את רגישותה ללחצים מדיניים של ארה"ב מצד אחר. שנית, איך לגרום לכך שמדיניות המכר של נשק קונוונציונלי תהפוך לתמריץ לאי-פיתוח יכולות אסטרטגיות.

שלישית, איך לאזן בין הצורך לחזק את המלך חוסיין לבין החששות של ישראל מפני חזית מזרחית והרצון שלה לגמול למחבלים שהגיעו מירדן.

יש לציין כי במקרים שבהם גברו השיקולים בעד מכירת נשק לישראל רצה הממשל לקבל מישראל תמורה מדינית משמעותית: ויתור על פיתוח יכולות גרעיניות, ויתורים בעניין הפליטים והנגב ומיתון פעולות התגמול. כמו כן שאף הממשל "למזער נזקים" ביחסיו עם הערבים בכמה דרכים: באמצעות מכירת נשק "הגנתי" בלבד (תחילה תול"רים, אחר כך מערכות מכ"ם ולבסוף טילי נ"מ מדגם הוק), באמצעות הסתרת המכירות ובשלבם מאוחרים יותר באמצעות הספקת מטוסים וטנקים שאינם החדשים ביותר ובכמויות קטנות. החשש מפני תגובות הערבים השפיע גם על משרדי החוץ של צרפת, של בריטניה ושל גרמניה, ולכן נטו גם הם לסרב לבקשות הרכש של ישראל. אולם במדינות מערב אירופה היו גם שיקולים נכבדים שפעלו בכיוון ההפוך. בצרפת ובבריטניה היה לממסדים הביטחוניים עניין כלכלי רב למכור נשק לישראל, ובצרפת של שנות ה-50 היה נאצר אויב משותף של שתי המדינות. לגרמניה היה עניין מוסרי לסייע לישראל - בכסף ובנשק - אך גם עניין מדיני: הרצון לחזור למשפחת האומות.

במקרים שבהם גברו השיקולים בעד מכירת נשק לישראל רצה הממשל לקבל מישראל תמורה מדינית משמעותית: ויתור על פיתוח יכולות גרעיניות, ויתורים בעניין הפליטים והנגב ומיתון פעולות התגמול

השנים הראשונות: "עולה כיתה - אך לא בבית ספרנו"

מאז הקמתה ניסתה ישראל לרכוש נשק בארה"ב, אולם הממשלים של טרומן ושל אייזנהאואר סירבו בעקביות לבקשות ישראל. הסירוב החל בתקופת טרומן ונומק ברצון למנוע מרוץ חימוש במזרח התיכון (רצון שבא לידי ביטוי ב"הצהרת שלוש המעצמות") ונמשך בעידן אייזנהאואר על אף העסקה המצרית-צ'כית ב-1955 שחוללה רעידת אדמה אזורית. הסירוב נבע, מצד אחד, מהרצון לרתום את הערבים למערב במסגרת המלחמה הקרה ומהחשש להרגיזם, ומצד אחר הוא גם ביטא את האמונה שצירוף מדינות ערב למחנה המערבי יאפשר להניא אותן מלצאת למלחמה נגד ישראל.

ארה"ב יישבה את הרצון להבטיח את קיומה של ישראל עם הרצון לקנות את לב הערבים בעזרת מדיניות שניתן לכנותה "עולה כיתה - אך לא בבית ספרנו". במילים אחרות: ארה"ב סירבה לספק נשק לישראל, אך לא התנגדה שבעלות בריתה יספקו לה נשק במידה מוגבלת ובאישור אמריקני. יתר על כן, ארה"ב העניקה לישראל סיוע כלכלי שעזר לה לממן את הרכש. (לוי אשכול הגדיר את המדיניות הזאת "אמברגו אלגנטי"). היישום המיידי של המדיניות האמריקנית בא לידי ביטוי בהיתר שניתן לצרפת למכור מטוסי קרב מסוג אוראן

ומיסטר בשנים 1955 ו-1956 ובהעלמת העין ממכירת מטוסי תקיפה מסוג ווטור ב-1959 (היתר דומה ניתן לקנדה למכירת 24 מטוסי קרב מסוג "סייבר", אם כי בלחץ האמריקנים בוטלה המכירה - עונש על מלחמת סיני).

התוצאה הבולטת של המדיניות הזאת ושל הכעס על מעורבות ישראל במלחמת סיני הייתה שהסד"כ של חיל האוויר הישראלי התבסס על מטוסים צרפתיים, וכוחות היבשה התבססו על טנקים צרפתיים קלים (AMX-13) ועל שרמנים ישנים ששודרגו באמצעות תותחים צרפתיים. יש לציין שעד מלחמת סיני לא קמה בארה"ב שדולה יהודית של ממש. שליחי המדינה לא הפעילו יוזמות בתחום הזה, וממילא הציבור היהודי היה מנותק מהממשל הרפוליקני. עם זאת הכעס של אייזנהאואר על ישראל לא ביטא את דעת הקהל האמריקנית, ויחסו הנוקשה של הנשיא כלפי ישראל סייע לגבש שדולה, שפעלה להבטיח לישראל הישגים מדיניים, גם אם צנועים, אחרי המלחמה. השדולה היהודית קיבלה תמיכה רבה מלינדון ג'ונסון שהיה אז מנהיג הרוב הדמוקרטי בסנאט.

ב-1958 הסתמנו בקיעים ראשונים בהסתייגות המסורתית של הממשל האמריקני מישראל, וזאת בעקבות התחזקות המגמות האנטי-מערביות בעולם הערבי שאותן הוביל נאצר: האיחוד בין מצרים לסוריה (בינואר), ההפיכה בעיראק (ביולי), הידרדרות המצב בירדן שחייבה לשלוח צנחנים בריטים לייצוב המשטר שם וההידרדרות בלבנון שחייבה לשלוח לשם נחתים אמריקנים (ביולי).

הנחתת כוח המשלוח הבריטי בירדן ותספוקו לאחר מכן נעשו באמצעות רכבת אווירית שעברה במרחב האווירי של ישראל, לאחר שכן גוריון נענה לבקשות ארה"ב ובריטניה. במהלך האירוע הזה זכתה ישראל, לראשונה, בהערכת הממשל האמריקני: ראשית, ישראל הסכימה לשתף פעולה - בניגוד לסעודיה, "ידידת" ארה"ב, שסירבה לאפשר את תספוקו של כוח המשלוח הבריטי מהבסיס האמריקני שבדהראן. שנית, בן-גוריון לא התקפל בפני דרישת הסובייטים שישראל תמנע את מעבר הרכבת האווירית בשמיה. שלישית, בעת משבר ירדן הזהירו האמריקנים את נאצר שבעקבות הפלת המלך חוסיין תכבוש ישראל את הגדה המערבית. הנשיא אייזנהאואר אף השתעשע ברעיון "לשסות את ישראל במצרים ובכך לקפד את ראש הנחש [נאצר]"⁴.

המשבר בירדן נפתר בתוך כמה חודשים, אך הוא הותיר את רישומו בווינגטון ובלונדון. למערב התברר שבמציאות המורכבת של המזרח התיכון יכולה ישראל לשמש נכס אסטרטגי, והמערב אכן תיגמל את ישראל על פי עקרונותיו של שר החוץ האמריקני ג'ון פוסטר דאלס: צה"ל עלה כיתה, אך לא בבית ספרו. ארה"ב עצמה הסכימה לספק לישראל רק 100 תול"רים, שנחשבו לנשק הגנתי. בריטניה, בהסכמת ארה"ב, ניאותה לספק לישראל שתי צוללות, 60 טנקי צנטוריון וזחל"מים. ארה"ב גם מימנה את רכש הטנקים והסכימה שגרמניה תספק לישראל 24 מסוקים מסוג סיקורסקי S-58 שנרכשו בארה"ב (המסוקים סופקו לישראל בחינם).

משבר 1958 היה אירוע מכונן במזרח התיכון. הוא הצביע על האינטרס האסטרטגי של ארה"ב, של ישראל ושל המלך חוסיין לשמר את השלטון ההאשמי. לשלוש צלעות המשולש קל היה לדמיין את

מערך מצרי של טילי קרקע-אוויר | הממשל האמריקני חשש שישראל תצא למלחמת מנע אם תרגיש שהרעת מאזן החימוש מסכנת את קיומה, כפי שאירע ב־1956

בתוך ארה"ב ובמזרח התיכון. בארה"ב גדלה מאוד ההתחשבות בדעת הקהל היהודית, שכן היהודים היו תומכים מסורתיים של המפלגה הדמוקרטית. הניצחון הדחוק של קנדי על סגן הנשיא ניקסון - ממש על חודו של קול - הדגיש את חשיבות הקהילה היהודית שהפכה ללשון המאזניים. באותה העת אירגנה השדולה לחץ ציבורי על הקונגרס לפעול נגד אישור הסיוע הכלכלי למצרים בטענה שהצירוף של נשק סובייטי ושל סיוע כלכלי אמריקני מסכן את ישראל.

שיקולי מדיניות החוץ שעמדו בפני הממשל היו מורכבים ומשכו לכיוונים מנוגדים. מצד אחד, מצרים עמדה לקבל מבריה"מ מטוסי מיג-21 וטילי קרקע-אוויר מסוג SA-2, והממשל חשש שישראל תצא למלחמת מנע אם תרגיש שהרעת מאזן החימוש מסכנת את קיומה, כפי שאירע ב־1956. מצד אחר, הובאו בחשבון השיקולים המסורתיים של משרד החוץ - בעיקר הניסיון לפתוח דף חדש ביחסים עם נאצר. בקיץ 1962 חל מפנה: "הקואליציה הפרו-ישראלית" - שכללה את יועץ הנשיא מייק פלדמן (שייצג את הבית הלבן ואת משרד ההגנה) ואת רוברט קומר (שייצג את הדסק הישראלי במועצה לביטחון לאומי) - גברה על התנגדות משרד החוץ, וב־26 באוגוסט 1962 הודיע פלדמן לממשלת ישראל על החלטת הנשיא קנדי לספק לה טילי הוק.

ב־27 בספטמבר ניתן להחלטה פומבי, וסביר להניח שעיתוי ההודעה לא היה מקרי: יום קודם לכן הופל משטר האימאם מוחמד אל-באדר בתימן, וכבר בשלב מוקדם חשדו האמריקנים שלנאצר הייתה יד

התוצאות ההרסניות של השתלטות נאצריסטית על ירדן ויצירת חזית רצופה ורדיקלית בגבולה המזרחי של ישראל.

עם זאת, גם אחרי משבר ירדן לא השתנתה מדיניות מכירת הנשק של ארה"ב לישראל. במרס 1960 נפגש בן-גוריון עם הנשיא אייזנהאואר והציג לו רשימת רכש גדולה שכללה מטוסי קרב, טנקים, נגמ"שים, תומ"תים, צוללות, מכ"ם וטילי קרקע-אוויר מדגם הוק. הרשימה הזאת הוגשה בעקבות התחזקות הזרוע האווירית של מצרים לאחר שקלטה מטוסי קרב מסוג מיג-17 ומיג-19 ומפציצים מסוג טופולב-16 ולאחר שנבנו לה שדות תעופה חדשים. הבקשה התבססה גם על השדרוג במעמד ישראל בעקבות המשבר בירדן והתקווה שהדבר יביא למפנה חיובי בעמדה המסורתית של ארה"ב.

בקשות הרכש של בן-גוריון נענו באופן חלקי מאוד: הוא קיבל תשובה שלילית לבקשות לקבל מטוסים ונשק התקפי אחר ותשובה חיובית לבקשה לקבל מערכות הגנה אווירית שאינן יורות (מכ"ם). אשר לבקשה לקבל מערכות הגנה אווירית יורות (טילי הוק) - נאמר לו שהסוגיה הזאת מצריכה עיון נוסף.

בן-גוריון לא אמר נואש וחזר על הבקשה לרכש טילי הוק בפני הנשיא החדש, ג'ון קנדי, כשנפגשו במאי 1961. הפעם לא הושבו פניו ריקם, ובקיץ 1962 התבררה ישראל שארה"ב מוכנה למכור לה סוללות הוק, שהיו הטילים נגד מטוסים המתקדמים ביותר באותה העת. הסדק שנוצר במדיניות כלפי ישראל היה תוצאה של התפתחויות

למרות כל אלה ניתן לקבוע שגם בעידן קנדי לא חל שינוי מהותי בעמדת ארה"ב בנושא המרכזי לביטחון ישראל - הרכש של אמצעי לחימה.

האזור משנה את פניו - 1963-1964

באביב 1963 התרחשו באזור כמה אירועים, שבסופם התחזקה בארה"ב ההכרה שישראל היא נכס אסטרטגי חשוב למערב. בפברואר התרחשה מהפכה בעת'יסטית בעיראק, במרס העלתה הפיכה צבאית בדמשק את מפלגת הבעת' לשלטון, ובאפריל חתמו ראשי ממשלות מצרים, עיראק וסוריה על מסמך להקמת הקהילייה הערבית המאוחדת החדשה. ההתפתחויות האלה הביאו להפגנות המוניים בגדה המערבית בתביעה שגם ירדן תצטרף לקהילייה, וכתוצאה מכך נכנסה הממלכה ההאשמית למשבר נוסף.

תגובת ארה"ב להתפתחויות הייתה שונה מזו שבמשבר 1958: הפעם לא שלח המערב כוחות לרבת-עמון, אלא הסתפק בתנועות של הצי השישי ובשיגור אזהרות לנאצר שהידרדרות המצב בירדן תגרום לכך שישראל תכבוש את הגדה המערבית וכי ארה"ב לא תוכל לבלום את ישראל. המסרים של האמריקנים לנאצר גובו בהצהרות מתאימות מירושלים והביאו להרגעת המצב. יש להזכיר שבאותה העת החרפה מלחמת האזרחים בתימן ואף גלשה לתוך סעודיה - מה שהגביר את הייאוש של ארה"ב מנאצר וחזק את רצונה לשמור על המשטר ההאשמי.

כמו אחרי משבר 1958 גם הפעם אצה ישראל לקבל גמול בעבור סיועה לארה"ב. בספטמבר 1963 נפגשו שרי החוץ ראסק ומאיר לדיון במצב באזור, ובמהלך הפגישה התברר שהערכות המודיעין של ישראל הרבה יותר פסימיות מאלה של ארה"ב. נוכח הפערים המודיעיניים הציע ראסק שמומחים מארה"ב ומישראל יקיימו פגישה להחלפת מידע. ב-12 בנובמבר 1963, 10 ימים לפני רצח קנדי, החלו הדיונים בין המשלחת הישראלית לבין נציגי הממשל האמריקני. בראש המשלחת הישראלית עמד השגריר אברהם הרמן, ואת עמדת ישראל הציגו סגן הרמטכ"ל (והמיועד לרמטכ"לות) יצחק רבין ואהרון יריב שעמד להתמנות לראש אמ"ן.

תוכן הדיונים בושינגטון מוזכר בזיכרונות רבין בקיצור נמרץ (חצי מעמוד 114 בספרו), אך מהפרוטוקולים האמריקניים והישראליים שהתפרסמו מאז עולה שרבין תיאר בפירוט רב את את הסד"כ של צבא מצרים ואת האיומים על ישראל. אלה גדלו בעקבות החלטת נאצר לייצר 1,000 טילי קרקע-קרקע "מתוחכמים" (שם מכובס לטילים בעלי חימוש לא קונוונציונלי) ובעקבות המודרניזציה שעבר השריון המצרי.

הבקשה העיקרית של צה"ל, שאותה ביטאה המשלחת, הייתה לחזק באופן דחוף ומקיף את השריון, שעדיין היה מבוסס אז ברובו על טנקים ממלחמת העולם השנייה.

באותה העת כבר היה הסד"כ של השריון המצרי מבוסס בעיקר על טנקי T-54 וסטלין-3 שהיו מדור מתקדם יותר מאשר הטנקים של צה"ל. רבין הסביר לאמריקנים שטנקי T-54 המצוידיים במנועי דיזל יכולים לפעול 15 שעות ברציפות בלי שיזדקקו לתדלוק, ואילו את מנועי הבנזין של הטנקים הישראליים יש לתדלק מדי 5 שעות. הוא

דבר. משרד החוץ הפסיד אפוא בקרב על טילי ההוק: לא זו בלבד שהנשיא הסכים לספק את הטילים לישראל ולהעניק אשראי מסובסד למימון הרכש, אלא הוא גם לא התנה את הספקת הטילים בקבלת התחייבויות מדיניות כלשהן מממשלת ישראל: ישראל לא נדרשה להסכים ל"תוכנית ד"ר ג'וזף ג'ונסון" לפתרון הבעיה של פליטי 1948 וגם לא לפיקוח על דימונה. הנשיא הסתפק בהבטחה שישראל לא תהיה הראשונה שתכניס נשק גרעיני לאזור.

שר החוץ דין ראסק התאכזב מסירוב ישראל להיענות לציפיות של ארה"ב בשני הנושאים לאחר שהוסכם לספק את טילי ההוק, ואכזבתו באה לידי ביטוי בדרישותיו הנוקשות במשאים ומתנים שלאחר מכן על רכש מארה"ב.

יש להזכיר שחוץ מאשר מכירת טילי ההוק היו לנשיא קנדי תרומות חשובות נוספות לביצור היחסים המיוחדים בין ארה"ב לישראל:

- הראשונה, ב-13 ביוני 1962 העניק קנדי - במכתב אישי לבן-גוריון - אישור היסטורי לשאוב מים מהכינרת על פי תוכנית אריק ג'ונסטון מ-1955.
- השנייה, בפגישה עם שרת החוץ גולדה מאיר ב-27 בדצמבר 1962 אמר הנשיא: "לארה"ב יחסים מיוחדים עם ישראל במזרח התיכון שאין דומים להם, חוץ מאשר עם בריטניה, בנוגע לנושאים רבים הקשורים למדיניות החוץ". הוא הוסיף ש"ישראל היא בעלת ברית אינטימית, גם אם לא פורמלית". עוד אמר: "אני בטוח שאין ספק שארה"ב תבוא לעזרת ישראל אם זו תותקף. יש לנו היכולת לעשות זאת, והיכולת הזאת הולכת וגדלה". אומנם דברי הנשיא היו חלק משיחת ריכוך שנועדה להגמיש את עמדת ישראל (בנושא הפליטים, תקריות האש עם הסורים והגרעין), אך אין הדבר מפחית מחשיבות האמירות האלה. ב-8 במאי 1963 הצהיר קנדי באופן פומבי על מחויבותה של ארה"ב לביטחונה של ישראל ברוח הדברים שהשמיע באוזני מאיר.

האמריקנים טענו שהענקת ערבויות ביטחוניות לישראל תיצור קיטוב מדיני באזור ותביא לכריתת הסכמים דומים בין בריה"ם לבין מצרים

- השלישית, ב-1963 התקיימו - לראשונה - שני מפגשים, שבלשון ימינו ניתן לכנותם "אסטרטגיים", שבהם הציגו בכירי צה"ל בפני הממשל את הבעיות הביטחוניות של ישראל, את מאזן החימוש ואת בקשות הרכש.
- הרביעית, ממשל קנדי התיר לממשלת גרמניה לכבד את ההסכם למסירת טנקי פטון ישנים לצה"ל - הסכם שעליו חתמו שר ההגנה של גרמניה פרנץ יוזף שטראוס וסגן שר הביטחון שמעון פרס. (ההסכם הוצא אל הפועל רק באופן חלקי, שכן אחרי החתימה עליו עזבו אדנאואר וסטראוס את הממשלה, ומחליפיהם חששו לקיימו).⁵

סנקי פטון במצעד יום העצמאות של צה"ל בירושלים ב-1968 | ישראל ביקשה לא לשלם בעבור 300 סנקי הפטון (שהזמינה - בגלל מצבה הכלכלי הדחוק

מנהיגי ארה"ב בנוגע למחויבותם לביטחון ישראל. לבסוף הם המליצו שישראל תבוא לקראת הערבים בסוגיית הפליטים. על אף הסיכום המאכזב, שביטא את ההשקפות המסורתיות של משרד החוץ האמריקני, הגישה ישראל ב-2 בינואר 1964 בקשה לרכישה מיידית של 300 סנקי פטון: 200 סנקים מהדגם הישן יותר של הפטון, M-48A3, ו-100 סנקים מהדגם החדש - M-60. כן כללה הבקשה אופציה לרכישה של 200 סנקים נוספים מדגם M-60 בתוך שנתיים-שלוש. ישראל גם ביקשה לא לשלם בעבור הטנקים בגלל נטל הביטחון ומצבה הכלכלי הדחוק.

הבקשה הועברה לבחינה מקצועית של ראשי המטות המשולבים, ואלה המליצו למכור לישראל רק 300 סנקים - שיחליפו סנקים מיושנים אך לא יגדילו את הסד"כ. כן הם המליצו לספק את הטנקים בהדרגה, במשך שנתיים-שלוש, ולדרוש מישראל לשלם תמורתם.

ב-20 בפברואר כתב הנשיא ג'ונסון לאשכול שארה"ב מוכנה לדון בבקשה למודרניזציה של השריון הישראלי. לצד הנכונות הזאת היו במכתב רמזים שקופים להתנגדותו למאמצי ישראל לפתח בצרפת טילי קרקע-קרקע. ההתנגדות הזאת נבעה מהחשש מפני ההתפתחויות בכור בדימונה.

1964 הייתה שנת מפנה: בראשיתה הודיע הנשיא ג'ונסון לאשכול שארה"ב מוכנה לדון במודרניזציה של השריון הישראלי, וסוכם שראש הממשלה יבוא לביקור ממלכתי בארה"ב ביוני. באפריל הגיע המלך חוסיין לביקור בארה"ב, ונאמר גם לו שארה"ב מוכנה לשקול מכירת נשק מודרני לירדן. שתי ההודעות האלה היו למורת רוחו של משרד החוץ האמריקני, אך הן ביטאו הכרה של הממשל בכללותו כי המציאות שהשתנתה מחייבת שינוי במדיניות מכירת הנשק.

השינוי במדיניות ארה"ב נבע מהתפתחויות חשובות שהיה בהן פוטנציאל לזעזע את המזרח התיכון. בינואר 1964 הקימו מצרים, סוריה וירדן את המפקדה הערבית המאוחדת שנועדה להטות את

הוסיף שהצורך בתדלוק תכוף מחליש את יכולת התמרון של השריון הישראלי - סוגיה שהיא קריטית לביטחון ישראל שכן רק סנקים (ולא אמצעי נ"ט) מסוגלים לבלום מתקפת שריון.

על רקע הנתונים האלה ביקשה ישראל לרכוש בארה"ב 500 סנקים: 200 סנקי M-48A3 (הגרסה המשודרגת ביותר של הפטון) להספקה בתוך שנה ו-300 סנקי M-60, החדשים ביותר, להספקה בתוך שנתיים-שלוש. הטנקים נועדו לעדכן את הסד"כ ולהגדילו וכך למנוע היווצרות פער כמותי ואיכותי לרעת ישראל. ישראל גם ביקשה שהטנקים יסופקו לה ללא תשלום, במסגרת של סיוע צבאי. נוסף על הבקשה המאוד ספציפית לרכוש סנקים העלתה המשלחת הישראלית נושאים אחרים:

- רבין טען שההצהרות החוזרות ונשנות של ארה"ב בנוגע למחויבותה לחוש לעזרת ישראל, אם תותקף, חייבות להיות מגובות בתכנונים צבאיים משותפים.
- נוסף על כך, טען רבין, ישראל זקוקה ל-100 טילי קרקע-קרקע - שיהיו משקל-נגד לטילי הקרקע-קרקע של מצרים - וכן לחיזוק חיל הים שלה ולהגדלת מספר שדות התעופה שעומדים לרשות חיל האוויר שלה.⁶

את הדיונים בווישינגטון סיכם - באופן מאכזב מאוד בעיני ישראל - פיליפ טלבוט, עוזר שר החוץ לענייני המזרח התיכון שעמד בראש המשלחת האמריקנית. הוא טען שישראל מגזימה בעוצמת האיום שנשקף לה מהצי, מהשריון, מהטק"ק ומהנשק המתוחכם של מצרים. לכן - הוא גרס - חיזוק צה"ל אינו נחוץ ואף עלול להזיק ליציבות האזור. האמריקנים גם אמרו שעדיף לנסות להגיע להסדרים להאטת מרוץ החימוש במזרח התיכון. כמו כן הם טענו שהענקת ערבויות ביטחוניות לישראל וכריתת ברית צבאית עימה יחוללו קיטוב מדיני באזור ויבאו לכריתת הסכמים דומים בין בריה"מ לבין מצרים. הם טענו שגם ללא הסכמים פורמליים לא יעז נאצר לתקוף את ישראל לאור ההצהרות של

מקורות הירדן ולמנוע מישראל להפעיל את המוביל הארצי. המפקדה החדשה גייסה כספים ממדינות הנפט והעמידה תקציב מיוחד לחיזוק צבא ירדן.

מצרים, שהובילה את המהלך, לחצה על ירדן להצטייד בנשק סובייטי שהוצע לה בתנאים כספיים מפתים. אבל המלך חוסיין, שחשש לכיסאו בגלל חתרנות מצרית בלתי נלאית, העדיף להמשיך את קשריו המסורתיים עם המערב וביקש מארה"ב לספק לו טנקי פטון ומטוסי קרב חדישים ולהגביר את הסיוע הכלכלי לירדן.

משרד החוץ האמריקני התנגד גם לבקשת ירדן שכן ידע שהיענות לה תביא לסוף המדיניות המסורתית שלא לספק נשק לצדדים בסכסוך הישראלי-ערבי. במשרד החוץ גם הבינו שידידי ישראל יסכלו את הספקת הנשק לירדן אם לא יתאפשר גם לישראל לרכוש טנקים ומטוסים חדישים.

עם זאת, בנושא אחד הייתה תמימות דעים מלאה של כל זרועות הממשל: כולן דרשו שתמורת נשק אמריקני תתחייב ישראל לוותר על בניית יכולות אסטרטגיות. אכזבה נכונה לגורמים בממשל שקיוו כי החלטת קנדי ב־1962 לאשר מכירת טילי הוק ללא תנאים תדרבן את ישראל לעשות מחוות בסוגיית הפליטים ובתחום הגרעין ולכן הם המליצו לנשיא שהפעם יתנה במפורש את מכירת הטנקים בקבלת התחייבויות מוצקות בנושא הגרעיני.

מסמכי FRUS מלמדים שבמהלך התקופה שבין ביקור רבין בנובמבר

כל זרועות הממשל דרשו שתמורת נשק אמריקני תתחייב ישראל לוותר על בניית יכולות אסטרטגיות

1963 לביקור אשכול ביוני 1964 התנהלו בתוך הממשל האמריקני דיונים אינטנסיביים בבקשת ישראל לרכוש טנקים. שאיפת הממשל הייתה להמשיך במדיניות של "עולה כיתה - אך לא בבית ספרנו", ולכן במאי יצאו יועץ הנשיא רוברט קומר ועוזר שר ההגנה פרנק סלואן לבריטניה ולגרמניה כדי לברר אם ניתן לספק משתי המדינות האלה את צורכי ישראל בטנקים. בפגישות התברר שהבריטים מוכנים למכור יותר מ־200 צנטוריונים משופרים (שיותקנו בהם תותחי 105 מ"מ) וכן טנקי צ'יפטיין חדישים. הנכונות הזאת נבעה משיקולים כלכליים, ואלה גברו על הנטייה של משרד החוץ הבריטי לא להרגיז את העולם הערבי. עם גרמניה דובר על מכירת פטונים ישנים שצבא גרמניה הוציא מהשירות. אבל הקנצלר לודוויג ארהרד, שר החוץ גרהרד שרדר ושר ההגנה קיי־אובה פון האסל נרתעו מלספק טנקים לישראל. יתר על כן, לאמריקנים התברר שסירוב של הגרמנים עלול לגרום לבריטים לחזור בהם מהסכמתם למכור טנקים לישראל.

התחנה החשובה שלאחר מכן הייתה הפגישה של הנשיא ג'ונסון עם ראש הממשלה אשכול ב־1 ביוני 1964. בן־גוריון נפגש עוד קודם לכן עם נשיא ארה"ב, אך זו הייתה הפעם הראשונה שראש ממשלת

ישראל היה אורחו הרשמי של נשיא ארה"ב. יש לציין שג'ונסון היה מאז ומתמיד ידיד ישראל וכי בנובמבר 1964 עמדו להתקיים בחירות לנשיאות.

בפגישה עם אשכול הפגין ג'ונסון יחס מאוד ידידותי ופירט את עמדתו בששת הנושאים שהיו על סדר היום ביחסי ארה"ב-ישראל:

1. ארה"ב תתמוך בחלוקת מי הירדן על פי תוכנית ג'ונסטון.
2. ארה"ב תסייע לישראל לרכוש טנקים.
3. ארה"ב מחויבת לביטחון ישראל, והנשיא עומד איתן מאחוריה בכל הנושאים הנוגעים לאינטרסים החיוניים שלה.
4. ארה"ב סבורה שישראל מודאגת שלא לצורך מטילי הקרקע-קרקע הפרימיטיביים של מצרים (זו הייתה דרך דיפלומטית לבקש מישראל לחדול מפיתוח טילי קרקע-קרקע משלה).
5. ארה"ב מתנגדת להתפשטות הנשק הגרעיני (זו הייתה דרך דיפלומטית להורות לישראל לחדול מפיתוח יכולות גרעיניות).
6. ארה"ב מוכנה לסייע ככל האפשר בפיתוח מתקני התפלה בישראל - גם גרעיניים.

הרשימה הזאת מתמצתת את הנושאים המרכזיים שעמדו על הפרק ביחסי ארה"ב-ישראל, אך הדיונים עם הנשיא ואחר כך במחלקות הממשל התמקדו בעיקר בהספקת הטנקים.

אשכול, שתיאר בפירוט את תולדות המפעל הציוני ואת בעיותיו, הודה לנשיא על עמדתו בסוגיית הטנקים אך הדגיש שהפטונים האמריקניים עדיפים על הצנטוריונים שבריטניה מוכנה לספק לישראל. עם זאת ציין שהוא מודע לקושי של האמריקנים לספק טנקים במישרין ולכן הוא הציע שאת הפטונים תספק גרמניה, ואילו איטליה תסייע בטשטוש מקורם באופן הבא: גרמניה תשפץ 232 טנקי M-48A1 ישנים שהוצאו מהשירות. לאחר מכן יועברו הטנקים לצבא איטליה, והוא ידאג להחליף את מנועי הבנזין שלהם במנועי דיזל. לאחר מכן יישלחו הטנקים לישראל. החלפת תותחי ה־90 מ"מ של הטנקים בתותחי 105 מ"מ תיעשה בישראל. חלקה הישיר של ארה"ב בעסקה יהיה מצומצם ויכלול רק מכירה של תותחים ושל מנועים שישמשו לשדרוג הטנקים.⁷ הקנצלר ארהרד נענה ללחצי ג'ונסון והסכים לספק את הטנקים לישראל דרך איטליה. עם זאת התנו הגרמנים את ביצוע העסקה בסודיות מלאה.

זמן קצר לאחר מכן דלפו פרטים על העסקה לתקשורת, ומדינות ערב איימו על מערב־גרמניה שינתקו את יחסיהם הדיפלומטיים עימה. מצרים אף הגדילה לעשות ובינואר 1965 הזמינה לביקור את מנהיג מזרח־גרמניה ולטר אולברייט. בפברואר היא אף הכירה בה - פעולה שהייתה סטירת לחי למערב־גרמניה. ארהרד נבהל, ובפברואר 1965 הוא עצר את הספקת הטנקים מגרמניה. עד אותו המועד הגיעו לישראל רק 40 טנקים. השיטה של "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו" כשלה, וארה"ב עמדה מול לחץ של ישראל לספק לה לפחות 110 טנקים נוספים שאמורים היו להגיע מגרמניה.⁸

כניעת גרמניה, משלוחי הנשק הסובייטי למדינות ערב (וקודם לכן גם הקמת המפקדה הערבית המאוחדת) בישרו על סיומו של עידן ביחסי ארה"ב עם ישראל. עד תחילת 1965 היא נמנעה מלמכור נשק לישראל, אך גם איפשרה לצייד את צה"ל בנשק ממערב אירופה. המדיניות הזאת לא הייתה מקובלת על ישראל, אך ידה קצרה

מלהושיע, אף שהשדולה היהודית התחזקה בעידן הממשלים של קנדי ושל ג'ונסון. הנשיאים אומנם התחלפו, אך הממסד המדיני לא שינה את התייחסותו ה"ניטרלית" לצורכי ישראל. ב-1965 נוצרה הזדמנות נדירה לקדם את האינטרסים של ישראל, ולוי אשכול הצליח לנצלה בחוכמה, כפי שיתואר להלן.

אשכול מוביל מפנה ב-1965⁹

החל מ-1964 ניהלה ארה"ב במקביל משאים ומתנים עם ישראל ועם ירדן על מכירת נשק מתקדם. הממשל הגיע למסקנה שכבר לא ניתן להתמיד בסירוב למכור טנקים ומטוסי קרב לירדן, לאחר שהמפקדה הערבית המאוחדת העמידה כספים לרשות ירדן ולאחר שבריה"מ הציעה לחמש את צבאה בעלויות נמוכות. במקביל הבין הממשל שישראל וידידה בארה"ב יעשו הכול כדי למנוע את אישור הקונגרס להסכם הצבאי והכלכלי המתגבש עם ירדן. הממשל גם היה ער להשלכות - מבחינת ישראל - שיש להקמת המפקדה הערבית בפיקוד מצרי ולחימושו במקביל של צבא ירדן בנשק התקפי. האמריקנים העריכו שלצה"ל יש יתרון איכותי רב על צבאות ערב, אך הניתוח הצבאי שעשו הצביע על הנחיתות של הטנקים המיושנים שהיו בשירות צה"ל. במהלך 1964 השתדלו האמריקנים לנהל מדיניות של מזעור בעיות ושל דחייתן. הדבר נעשה באופן הבא:

ראשית, הם התמקדו רק בבקשות של ישראל ושל ירדן לרכוש טנקים מתוך תקווה שאת הבקשות הרגישות יותר - למטוסי קרב - ניתן יהיה

אשכול דרש לקבל מארה"ב, במישרין, טנקים רבים, טובים מאלה שיסופקו לירדן, וזאת כפיצוי הן על ביטול הספקת הפטונים מגרמניה והן על הפרת מאזן החימוש מאז נפגש עם הנשיא

להעביר לאחריותן של בעלות בריתה באירופה ובכל מקרה לטפל בהן בשלב מאוחר יותר (סדר העדיפויות של האמריקנים תאם את זה של ישראל, שכן באותה התקופה היה חיזוק השריון דחוף בעיניה יותר מחיזוק חיל האוויר שהיה בעיצומה של קליטת המיראז'ים). שנית, האמריקנים לא התרשמו מהכמויות הגדולות שביקשו שני הצדדים ופתחו בהתמקחות מתישה - כמקובל במזרח התיכון - על המועדים, על הכמויות ועל האיכויות של הנשק שיסופק. שלישית, הם החליטו לסייע לישראל לרכוש טנקי צנטוריון בבריטניה וטנקי פטון משודרגים בגרמניה ולנטרל בדרך הזאת את התנגדותה הצפויה למכירת הנשק לירדן.

משרד החוץ האמריקני סבר שהעסקה שהוא הציע לישראל היא מושכת מאוד ושניתן יהיה תמורתה לקבל ממנה ויתורים חשובים בתחום הנשק האסטרטגי, המים והפליטים.

כאמור, התוכנית האמריקנית החלה להשתבש בראשית 1965, כאשר גרמניה נסוגה מהסכמתה למכור טנקים לישראל. עד אז קיבל צה"ל רק 40 טנקים (ולא 232 טנקים כפי שביקשה ישראל ואף לא 150 טנקים

שגרמניה הסכימה לספק). יתר על כן, באותה העת דרש המלך חוסיין לסכם מיד את העסקה איתו, שכן נאצר הפעיל עליו לחץ והמשיך לנסות לשכנעו לרכוש נשק סובייטי.

בראשית 1965 הבין הממשל שהגיע רגע האמת: צריך לשכנע את ישראל שלא תסכל בקונגרס את אישור הסיוע לירדן, מצד אחד, ואסור להיענות לבקשות ישראל באופן נדיב כדי לא להרגיז את נאצר מצד אחר. כך החל מאבק מדיני קשה בין אשכול לבין הממשל האמריקני. במאבק הזה היו ארבע מערכות, ובסופן יצא אשכול מנצח.

המערכה הראשונה: גיחת הגישוש של רוברט קומר

בינואר 1965 גילו האמריקנים לשגריר ישראל שבכוונתם לספק נשק לירדן, וכצפוי הביעה הממשלה את התנגדותה הנחרצת למהלך. רוברט קומר, איש הדסק הישראלי במועצה לביטחון לאומי, נשלח לישראל כדי לשאת ולתת עם הממשלה על פיצוי תמורת הסכמתה להספקת נשק לירדן.

ביום שישי, 12 בפברואר 1965, החל קומר בסדרת פגישות בישראל. בין היתר הוא נפגש עם לוי אשכול, עם גולדה מאיר, עם אבא אבן, עם שמעון פרס ועם יצחק רבין. בפגישותיו הוא ניסה להסביר שהספקת נשק אמריקני לירדן היא הרע במיעוטו הן לישראל והן לארה"ב.

הישראלים כעסו מאוד. הם לחצו להקטין את הכמויות שיסופקו לירדן, דרשו לקבל הבטחה שהפטונים הירדניים לא יוצבו מול ישראל וכן תבעו פיצוי הולם. בראש ובראשונה הם דרשו לחדש את הספקת הפטונים אחרי שהגרמנים הודיעו שהם חוזרים בהם מהסכם המכירה. אשכול אמר במפורש שעל ארה"ב לספק נשק לישראל במישרין, כשם שהיא מספקת נשק במישרין לירדן.

בתום שלושה ימי דיונים התברר לנושאים ונותנים הישראלים שקומר לא הוסמך לדון על מתן פיצוי לישראל, וכל מה שהוא יכול היה לתרום למשא ומתן היה חזרה על הבטחות כלליות בנוגע למחויבות של ארה"ב לביטחונה של ישראל. קומר בא לדיונים בידיים ריקות משום שהממשל האמין שישראל תסתפק ב-400 הטנקים שכבר היו בצרפת: 150 פטונים מגרמניה ו-250 צנטוריונים. אבל אשכול "איכזב" את קומר ודרש לקבל מארה"ב, במישרין, טנקים רבים, טובים מאלה שיסופקו לירדן, וזאת כדי לפצות הן על ביטול הספקת הפטונים מגרמניה והן על הפרת מאזן החימוש מאז נפגש עם הנשיא.

קומר שב לווינגטון ב-15 בפברואר ובדו"ח שהגיש לנשיא תיאר את התוצאה החיובית היחידה מבחינתו: ביקורו איפשר לישראלים להוציא קיטור ולהתחיל תהליך שבו הם יבינו את המציאות העומדת בפניהם. עם זאת לא היו לו אשליות: הוא הבין שישראל תפעל להכשיל את העסקה עם ירדן, אם הפיצוי לא ייראה לה.¹⁰

המערכה השנייה: תגבור הכוח האמריקני - הרימן נכנס לזירה

עם שובו של קומר החל סיבוב נוסף של התייעצויות בין גורמי הממשל, וגובשה בהן עמדה חדשה. תוך כדי התייעצויות, ב-20 בפברואר, התקיימה שיחת טלפון קשה מאוד בין הנשיא לבין הבנקאי היהודי אייב פיינברג, ידיד ישראל שהיה מקורב מאוד לנשיא. ג'ונסון הזהיר את אשכול, באמצעות פיינברג, מפני התעקשות ודרשות מופרזות שעלולות לטרפד את העסקה עם ירדן ולגרום ל"תוצאות נוראות"

נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר | עמדת ארה"ב שיקפה את הרצון המסורתי לא להרגיז את נאצר, מצד אחד, ואת הרצון להכתיב לישראל את מדיניותה כלפי שכנותיה, מצד אחר

לכן דרש אשכול נשק אמריקני בכמויות הגדולות מאלה שיסופקו לירדן, בלוח זמנים מוגדר ובמימון נוח. כן דרש אשכול שיינתן פומבי למכירת הנשק לישראל.

נוסף על כך העלה אשכול כמה דרישות משניות - כנראה למטרות מיקוח: העברתה של שגרירות ארה"ב מתל-אביב לירושלים, השגת חופש שיט בתעלת סואץ וקבלת סיוע אמריקני לקשירת יחסים עם אירן, עם יוון, עם טורקיה ועם הודו.

אשכול הוסיף שאם דרישותיו לא ייענו, הוא יאלץ לגנות את העסקה עם ירדן בגלל שיקולים ביטחוניים וגם נוכח הבחירות לכנסת שהיו צפויות להתקיים בנובמבר.¹²

מהאמור לעיל עולה שבתחילת המשא ומתן היה פער גדול מאוד בעמדות שני הצדדים, ובעיקר יש להצביע על הנקודות הבאות:

אשכול העלה את עניין המוביל הארצי לראש סדר היום משום שבעיניו "מים הם דם". במשך שנים רבות הוא עסק בהתיישבות ובמים וסירב לשמוע כל רעיון שישלול מישראל את המגיע לה על פי תוכנית אריק ג'ונסטון מ-1955 וימנע ממנה להעביר את המים לדרום. בעבורו המים היו עילה למלחמה, והוא רצה לוודא שאם יכלו כל הקיצים, וישראל תיאלץ לצאת למלחמה בגלל הטיית מקורות הירדן, תהיה ארה"ב לצידה. כאמור, הקמת המפקדה הערבית המאוחדת בינואר 1964 וההתארגנות של מדינות ערב לאחר מכן הצביעו על כך שתיתכן מלחמה כוללת בגלל המים.

האמריקנים - כפי שיצוין בהמשך - נחרדו מהאפשרות שישראל תפתח במלחמת מנע לסיכול ההטיה של מקורות הירדן, וכמחצית מזמן הדיונים הוקדשה לנושא המים.

הפער בסוגיה של מכירת הנשק לישראל שיקף לא רק הערכות אסטרטגיות שונות אלא גם את ההיסטוריה של היחסים בין ארה"ב

לישראל ולמזרח התיכון.¹¹

את העמדה החדשה הציגה בפני ממשלת ישראל משלחת שבראשה עמד אוורל הרימן, תת שר החוץ, שהיה ידוע בקשריו ההדוקים עם הציבור היהודי ובאהדתו לישראל. שני החברים הנוספים במשלחת היו וולוורת' ברבור (שגריר ארה"ב בישראל) ורוברט קומר. על המשלחת הוטל להרגיע את ממשלת ישראל, להסביר לה מדוע נחוץ להיענות לבקשות ירדן ולהתמקח על הפיצוי לישראל.

ב-25 בפברואר 1965 החלו בתל-אביב הדיונים עם המשלחת האמריקנית. את הישיבה פתח הרימן בתיאור ריאליסטי של ההתפתחויות הבינלאומיות והאזוריות שהרעו את מצבה האסטרטגי של ישראל. כל ההתפתחויות שהוא מנה ביטאו את התוקפנות ההולכת וגוברת של נאצר שגובתה בתמיכה מדינית ובנשק רב מבריה"מ. בהמשך הוא המעיט בערכה של עסקת הנשק עם ירדן והציע תמורת הסכמת ישראל לעסקה הזאת - שתמנע את סיכולה בקונגרס - מה שהוא כינה "חידוש היסטורי במדיניות ארה"ב": נכונות עקרונית לספק לישראל בעתיד נשק במישרין.

אשכול הציג בפירוט את ההרעה במצב הביטחוני של ישראל מאז פגישתו עם הנשיא ביוני 1964 ואת ציפיותיו בנושאים המרכזיים: הנושא הראשון היה החשש שהתנכלות הערבים למוביל הארצי תדרדר את האזור למלחמה. בהקשר הזה הוא דרש להפעיל את השפעת ארה"ב על ירדן ועל לבנון כדי שלא ישתתפו בפעולות ההטיה.

הנושא השני היה היחלשות כושר ההרתעה של ישראל בגלל ההרעה במאזן החימוש בעקבות עסקת הנשק החדשה בין מצרים לבריה"מ, העסקה המתוכננת בין ירדן לארה"ב וביטול הספקת הפטונים מגרמניה לישראל. הקמת הפיקוד הערבי המשותף שהיה כפוף לנאצר - טען עוד אשכול - החמירה עוד יותר את מצבה של ישראל.

לישראל. עמדת ארה"ב שיקפה את הרצון המסורתי לא להגזיז את נאצר, מצד אחד, ואת הרצון להכתיב לישראל את מדיניותה כלפי שכנותיה, מצד אחר. סירובה של ארה"ב לספק לישראל בקשות רכש קונקרטיים ונכונותה לתת רק התחייבות כי בעתיד כלשהו ובתנאים כלשהם היא תספק את הנשק נועדה, בין היתר, להטיל הגבלות על מדיניות הביטחון של ישראל. סביר להניח שהניסיון המר, לטעמו של הממשל, בהספקת טילי ההוק ללא התניות השפיע על עמדתו במשא ומתן בחורף 1965.

עמדת ישראל נבעה מהיסטוריה של התחייבויות מערביות שהופרו להספקת נשק ומהשימוש שעשו ארה"ב ובריטניה בהספקת נשק כדי למנוע מישראל לבצע פעולות תגמול. אין זה מקרה שאשכול הזכיר בשיחות את חופש השיט בסואץ, שכן ארה"ב, שהכריחה את ישראל לסגת מסיני ומרצועת עזה לאחר מלחמת סיני, לא פעלה לקיום ההבטחות שניתנו לישראל ולפיהן היא תזכה לחופש שיט בתעלת סואץ ושמצרים לא תחזור לרצועת עזה.

למרות חשיבות הטיעונים האסטרטגיים וההיסטוריים היה ברור לשני הצדדים שאת תוצאות המשא ומתן יכתיב הצד שיהיה נחוש יותר. האמריקנים איימו כי אם ישראל תתקש, הם לא יספקו נשק לירדן, אך הם גם יחדלו לתמוך בישראל. ישראל איימה שאם לא תבוא על סיפוקה, היא תסכל בקונגרס את העסקה עם ירדן. השאלה האמיתית הייתה מהו גודל הפיצוי שיספק את ישראל ועד כמה יהיה אשכול מוכן להתעמת עם הנשיא.

האמריקנים איימו כי אם ישראל תתקש, הם לא יספקו נשק לירדן, אך הם גם יחדלו לתמוך בישראל

המשא ומתן נמשך ברציפות ובאייטנסיות במשך 15 ימים (כולל שתי שבתות) וידע תהפוכות ומשברים. כפי שניתן לצפות במצבים כאלה, הוא החל בדיונים עקרוניים, ובהדרגה חשפו שני הצדדים את דרישותיהם הספציפיות וויתרו על התביעות שלא היו קריטיות בעיניהם. רק לקראת סוף המשא ומתן התבהרו הקווים האדומים של שני הצדדים.

תקצר היריעה מלתאר את כל נפתולי המשא ומתן - את ההתייעצויות בווינגטון ובירושלים, את הטיטוט שהוכנו, את דיוני המליאה (בראשות אשכול) ואת הדיונים של הצוותים המצומצמים (בראשות פרס או אנשי משרד החוץ). בהמשך יתוארו אפוא רק המשבר ונקודת המפנה בדרך להסכם שהושג ב־10 במרס.

שני הנושאים העיקריים מנקודת הראות של ישראל היו הצורך להשיג נשק מודרני - שריון ומטוסי תקיפה - והצורך להקטין ככל האפשר את הסכנה הנובעת מהספקת נשק מודרני לצבא ירדן. אך המשא ומתן התמשך והסתבר בגלל שתי "עיוזים" שהכניס משרד החוץ האמריקני: הדרישה שישראל תתחייב לא לפתוח במלחמת מנע בגלל פעולות

הערבים להטות את מקורות הירדן והדרישה שישראל תתחייב שהכור בדימונה יהיה נתון לפיקוחה של הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א). האמריקנים ראו בהתחייבות של ישראל בשני הנושאים תנאי לדיונים על הספקת נשק. אך היא אלה דרישות שאשכול לא יכול היה להיענות להן. הוא התמיד בסירובו זמן רב, ובסופו של דבר ויתרו האמריקנים על שתיהן.

בנושא המים הם השתכנעו שאשכול אינו שש אלי קרב וכי הוא יעשה כל שביכולתו כדי למנוע התלקחות אזוטרית בגלל ניסיונות הערבים להטות את מי הירדן. בנושא הגרעיני הם הבינו שאשכול לא יכול לתת התחייבות מעבר לזו שנתן בן-גוריון לקנדי, ולפיה "ישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני לאזור". הם גם הבינו שאשכול עמד לפני בחירות וכי יריביו - בן-גוריון וחסידיו במפלגת רפ"י - האשימו אותו ב"הפקרת ביטחון ישראל". אף ששתי ה"עיוזים" הוצאו בסופו של דבר, הן איפשרו לאמריקנים ללחוץ על ישראל במהלך הדיונים ולהיות משקל-נגד לבקשות הנשק של ישראל.

במקביל לנכונות האמריקנים להוציא את שתי ה"עיוזים" שהכניסו ניאוטה גם ישראל לוותר על הנושאים שלא היו קשורים להספקת הנשק ושהוזכרו לעיל.

המערכה השלישית: משבר ופיצוי

הבקשות לנשק קיבלו ביטוי קונקרטי ב־26 בפברואר עם סקירת הרמטכ"ל יצחק רבין את הסד"כ של צבאות ערב בהשוואה לזה של צה"ל וקביעתו שצה"ל זקוק ל־200 עד 250 טנקים "חדשים" - נוסף על 150 הטנקים שאמורים להגיע מגרמניה - "ול־50-75 מטוסים לטווח ארוך יותר". רבין התכוון למפציצים קלים מדגם B-66 שיצאו משימוש חיל האוויר של ארה"ב ושניתן היה לרכושם במחירים נמוכים מאוד. למחרת, ב־27 בפברואר, פרץ המשבר הראשון: אשכול דרש התחייבות מפורשת שארה"ב תספק את טנקי הפטון שגרמניה ביטלה את הספקתם וכן 75 מפציצים. הרימן סירב לשתי הדרישות והדגיש שזו הפעם הראשונה שישראל מעלה בקשה לרכש מטוסים וכי יש סיכוי שהפטונים יגיעו בסופו של דבר מגרמניה. בשל עמדתו זו קבע אשכול שאין טעם להמשיך את הדיונים. עם זאת, אשכול לא טרק את הדלת ובשיחה בארבע עיניים הוא הסביר להרימן שהוא חייב לקבל נשק אם ארה"ב רוצה שישראל לא תתנגד לעסקה עם ירדן. הוא הביע נכונות להתפשר ולוותר על הבקשה לקבל מטוסים, אם ארה"ב תפעל להגעת 232 פטונים במקום 150 הטנקים שהובטחו בעסקה עם גרמניה. הוא אף היה מוכן להתגמש בסוגיית העיתוי של פרסום העסקה בהתאם לדרישות האמריקנים והציע לשלוח לווינגטון להמשך המשא ומתן את פרס ואת רבין ולא את שרת החוץ מאיר, שלא הייתה חביבת הממשל.¹³

הרימן וקומר דיווחו לווינגטון על המשבר, הסבירו את הקשיים הפנימיים של אשכול והציעו לבוא לקראתו בכמה נושאים. הם העריכו שבסופו של דבר תיאלץ ארה"ב למכור נשק לישראל והציעו לווינגטון להיות יותר נדיבה ובכך לבנות אמון ולהניע את ישראל להתגמש בסוגיית ההטיה ובסוגיית דימונה.

תגובתו של משרד החוץ האמריקני - בהסכמת הנשיא - הייתה קמצינית מאוד: להרימן נאמר שהוא יכול להבטיח שארה"ב תספק

את 90 הפטונים שגרמניה לא סיפקה.¹⁴

הרימן הציג את ההצעה החדשה של משרד החוץ ב-1 במרס והוסיף על דעתו סוכרייה: הפטונים יימכרו באשראי נוח.

צוות המשא ומתן הישראלי בראשות אשכול דחה את הצעתו החדשה של הרימן. על תחושת המשבר ניתן ללמוד מהדיווח שנשלח מירושלים לשגריר בווינגטון אברהם הרמן:

לא רק שהם באו אלינו בידיים ריקות לגבי כל תמורה ביטחונית עם עסקתם עם אולפן [ירדן], אלא שהתברר לנו שחלה אצלם נסיגה חמורה בעניין התוכנית המאוחדת [לחלוקת מי הירדן]. גם הלחץ שלהם להוציא מאיתנו הסכמה לפיקוח של סאב"א "בענין סעיף 4" [דימונה] בהזדמנות זאת מעיד שברצונם לדחוף אותנו למשבר... שקול נא כיצד אפשר להמחיש ליששכר [הנשיא ג'ונסון] שמדובר במשבר חמור שאולי לא היה כמוהו מאז סואץ, ועל כן לא ייתכן שבנושא כה רציני יסרב לשמוע ולו גם במסגרת סודית את שרת החוץ של ישראל.¹⁵

באותו השלב נאלץ הרימן לעזוב את ישראל בגלל התחייבות דיפלומטית קודמת, וקומר המשיך את המשא ומתן בעזרת ברבור. בדו"ח הראשון שהגיש קומר אחרי עזיבת הרימן, ב-3 במרס, הוא הציג לווינגטון להתגמש בעיקר בנושא המים וסאב"א שהטרידו מאוד את אשכול. תשובת ווינגטון, שהוצגה לישראל ב-5 במרס, הביאה לפיצוץ נוסף, חמור יותר, שכן ההצעה החדשה הייתה גרועה

(1965) ולמטוסי סקייהוק (בראשית 1966). בעקבות ההסכמים רכש צה"ל בארה"ב את כלי הנשק הבאים:

- 110 טנקים מסוג M-48A2C (בעלי מנועי דיזל ותותחי 90 מ"מ).
- 100 טנקים מסוג M-48A1 (בעלי מנועי בנזין ותותחי 90 מ"מ).
- 250 ערכות שדרוג ל-250 הפטונים שיהיו בידי צה"ל (כולל 40 הפטונים שהספיקו להגיע מגרמניה) לרמה של M-48A3 (שצוידו במנועי דיזל ובתותחי 105 מ"מ).
- 48 מטוסי תקיפה מסוג סקייהוק (A-4H). (בינואר 1968 עלה המספר ל-88 מטוסים ובסופו של דבר הגיע ל-100 מטוסים).

מכירת הטנקים והמטוסים נעשתה בתנאי אשראי נוחים.¹⁸ תמורת העסקה הזאת נדרשה ישראל לשמור על חשאיותה ולא לסכל את העסקה עם ירדן. ארה"ב ויתרה על דרישותיה בסוגיית ההטיה ובסוגיית דימונה והשיגה התחייבות מהמלך חוסיין לא להציב את הטנקים שיקבל בגדה המערבית.

כיצד התחוללה התפנית בעמדת האמריקנים בין 5 במרס ל-10 במרס? ניתן ללמוד על כך מהמסמכים הישראליים והאמריקניים.

ההצעה הבלתי קבילה שהציג קומר ב-5 במרס הציבה את אשכול על קרני הדילמה: לקבל את הצעות הממשל ולקוות שבמוקדם או במאוחר יעמוד הנשיא בהבטחותיו לספק נשק לישראל במועד ובתנאים שייראו מתאימים לארה"ב או להפעיל את ידידי ישראל בארה"ב, לנסות לסכל את העסקה עם ירדן וכך לסחוט הישגים שלא הושגו במשא ומתן. כל אחת משתי דרכי הפעולה האלה הייתה כרוכה בסיכונים מדיניים חמורים.

הנטייה של אשכול הייתה לפעול בדרך הראשונה: לכתוב מכתב אישי לנשיא שבו הוא מביע נכונות לאפשר לנשיא לסכם את העסקה עם ירדן בלי שישראל תפריע, בתקווה שמיד אחר כך יפגין הנשיא נכונות רבה יותר להיענות לבקשות ישראל. אשכול לא העז להסתכן בהתגרות בנשיא וסירב לפנות לדעת הקהל בארה"ב בתקופה שבה נאבק הנשיא כדי להשיג את תמיכת הציבור בהגברת מעורבותה של ארה"ב במלחמת וייטנאם. הוא הבין כי גם אם ינצח בקרב, הרי הוא יפסיד במלחמה ויאבד את הרצון הטוב ואת הידידות של הנשיא. לכן הוכנה בירושלים טיוטה של המכתב והועברה לחוות דעתם של ידידי ישראל בווינגטון.¹⁹

תגובתם של ידידי ישראל הייתה חדה ופשוטה: אל תיכנע ואל תוותר לנשיא. הם הדגישו שג'ונסון הוא טקסני קשוח היודע להתמקח, ואם ישראל תיכנע לו, אין סיכוי שהוא יענה לבקשותיה בעתיד.²⁰

אשכול שעה לעצתם: הוא לא הגיש לקומר הצעה נגדית ולא שלח את המכתב לנשיא. עד מהרה התברר שהחלטת אשכול הייתה נכונה: ב-8 במרס נשברו האמריקנים. הנשיא כינס ישיבה בהשתתפות שר ההגנה, שר החוץ והיועץ לביטחון לאומי, ובה הוחלט להיענות לבקשות ישראל: למכור לה טנקים ומטוסים - פיצוי על העסקה עם ירדן - ולא לקשור את המכירה לסוגיית ההטיה ודימונה.²¹

למרבה הצער, בארכיונים האמריקניים לא נמצא הפרוטוקול של הישיבה החשובה הזאת, ולכן לא נותר לנו אלא לשער שהגישה הפרגמטית של הרימן, של קומר ושל ברבור מצאה בסופו של דבר אוזן קשבת - קודם כול אצל מקג'ורג' בנדי, היועץ לביטחון לאומי, ואחר כך גם אצל הנשיא. דרך אגב, תהליך דומה אירע ב-1962, כשקנדי

אשכול ניצב על קרני הדילמה: לקבל את הצעות הממשל או להפעיל את ידידי ישראל בארה"ב בניסיון לסכל את העסקה עם ירדן

מקודמותיה. ההצעה הייתה שארה"ב תספק לישראל בדיוק מה שהיא תספק לירדן הן בכמות והן באיכות.¹⁶ ובלשונו של קומר:

אנו חוזרים מהצעתנו ומציעים כרגע הסכם מצומצם. תוכלו לקבל בדיוק אותו הציוד שניתן לירדן. אם ירדן תקבל טנקי M-48 [הדגם הנחות ביותר של הפטון] הרי גם אתם תקבלו אותם [ולא את הדגם המתקדם יותר M-48A3].

תשובת אשכול לקומר הייתה חריפה: "יום זה יירשם אצלנו כיום טרגי", אמר, והשווה בין הבריטים, שנתנו את הצהרת בלפור ולאחר מכן רוקנו אותה מתוכן, לבין האמריקנים, שהבטיחו לספק נשק לישראל ולאחר מכן חזרו בהם.¹⁷

המערכה האחרונה: אשכול משיג את שלו

כאמור, ב-5 במרס, לאחר 10 ימי דיונים אינטנסיביים, הגיע המשא ומתן למבוי סתום. השגריר הרימן נקרא בדחיפות לישראל, ואשכול לא הגיש הצעה נגדית לזו שהציע קומר. והנה, חמישה ימים לאחר מכן, ב-10 במרס, חתמו אשכול וקומר על מזכר הבנות והגיעו להבנות בעל פה שבעקבותיהם נחתמו הסכמים לרכישת פטונים (ב-29 ביולי

מטוס סטרפייטר ירדני | האמריקנים לא דייקו במידע שמסרו לישראל על כמות הטנקים שבכוונתם לספק לירדן ועל איכותם ולא מסרו על כוונתם לספק לירדן מטוסי קרב מסוג סטרפייטר (F-104)

מלגלות לישראל את כל העובדות. כך, למשל, האמריקנים לא דייקו במידע שמסרו לישראל על כמות הטנקים שבכוונתם לספק לירדן ועל איכותם. האמריקנים גם לא מסרו על כוונתם לספק לירדן מטוסי קרב מסוג סטרפייטר (F-104). הדיונים בין ישראל לארה"ב היו קשים וקולניים, וכל צד הפעיל תרגילים רבים לשיפור מצבו. עם זאת, הרושם שעולה מהפרוטוקולים האמריקניים הוא שהנשיא לא התרגש מההתנהלות העיקשת של הישראלים. לעומת זאת, לצמרת משרד החוץ ולקומר, כרגיל, היו טענות רבות כלפי הישראלים וכלפי אופן התנהלותם.

המלחמה (שלא הייתה) על המים. אשכול שיכנע את הממשל שאין בכוונתו לצאת למלחמת מנע לסיכול הפעולות בסוריה ובלבנון להטיית מקורות הירדן - נושא שהדאיג מאוד את משרד החוץ של ארה"ב. בסופו של דבר ההטיה סוכלה בעזרת הפעלה מידתית ומדויקת של אש טנקים בלי לגרור את האזור למלחמה. משרד החוץ של ארה"ב אומנם נזף קשות בישראל על פעולותיה בחודשים מאי-אוגוסט 1965 (נגד פעולות ההטיה בסוריה ונגד בסיסי מחבלים בירדן) ועיכב לזמן מה את החתימה על החוזה למכירת הפטונים, אך בסופו של דבר ראתה וושינגטון באשכול אדם שעמד בדיבורו.

רוברט קומר. בספרי הזיכרונות של מדינאים ישראלים מוזכר קומר לרעה, אולם הפרוטוקולים האמריקניים מגלים תמונה שונה.²⁵ בדיונים עם נציגי ישראל אכן הציג קומר את עמדתו הלא אוהדת של משרד החוץ האמריקני ככתבו וכרוחו. הוא היה "השוטר הרע" בצוות הרימן-קומר. עם זאת, בדיווחים לווינגטון - אחרי הישיבות עם אשכול - הוא הציג נאמנה את בעיותיה של ישראל ואת קשייו של אשכול ולחץ על שולחיו לבוא לקראת ראש ממשלת ישראל. אין פלא אפוא שצמרת הממשל בווינגטון ראתה בו פרר-ישראלי - כנראה גם בגלל יהדותו.

החליט להיענות לבקשת ישראל לרכוש טילי הוק.²²

קשה לתאר בקצרה את נפתולי המשא ומתן האינטנסיבי שנמשך שבועיים תמימים וכלל גישושים ומגעים לא פורמליים רבים לצד הישיבות שתוארו לעיל. אסתפק אפוא בהבלטת כמה נקודות שעדיין לא קיבלו ביטוי רב בהיסטוריוגרפיה של התקופה:

המלך חוסיין. ההיסטוריוגרפיה של היחסים במשולש ארה"ב-ישראל-ירדן מבליטה את התחייבות המלך לא להציב בגדה המערבית את הפטונים שארה"ב מכרה לו. הרבה כתרים נקשרו להתחייבות הזאת, שכמובן הוצגה בפני אשכול ונועדה להקל על ישראל להשלים עם הפיכת צבא ירדן לכוח משוריין המפעיל טנקים ונגמ"שים מודרניים למדי.²³ אבל מהפרוטוקולים האמריקניים ניתן ללמוד שמלכתחילה לא היה להתחייבות של המלך ערך רב. בפגישה שקיים המלך עם שגריר ארה"ב ברבת-עמון ב-11 במרס 1965 הודיע השגריר כי נחתם מזכר הבנות עם ישראל ופירט את סעיפיו. בפרוטוקול הפגישה נכתב: **בעניין הצבת הטנקים האמריקניים בגדה המערבית אמר המלך שאינו יכול להתחייב בנוגע לפריסת כוחותיו בתוך הממלכה. עם זאת הוא יכול להבטיח כי בתנאים שאותם ניתן לכנות נורמליים בכוונתו להחזיק את הטנקים בגדה המזרחית. אבל מובן שבתנאי מלחמה לא תיושם ההבטחה הזאת.**²⁴

במילים אחרות, הפרוטוקולים האמריקניים מגלים שהתיאור המקובל הוא שגוי: לא הייתה התחייבות של ירדן שלא להעביר טנקים לגדה המערבית במקרה של מלחמה. למותר לציין שהמלך קיים את אשר אמר, וביוני 1967 נכנסו שתי חטיבות הפטונים שלו לגדה המערבית.

משא ומתן עם ידידים. ארה"ב נאלצה לנהל משא ומתן עם ידידותיה, ישראל וירדן, שהיו אויבות זו לזו, ומטבע הדברים רצה כל צד לדעת מה יקבל הצד האחר. למרות היחסים המיוחדים נמנעה ארה"ב

ב-10 במרס חתמו אשכול וקומר על מזכר הבנות שבעקבותיו נכנסה ישראל למאגרי הנשק של ארה"ב. את המזכר היה צריך לתרגם להסכמי רכש מפורטים לפטונים ולסקייהוקים, ואלה נחתמו, בהתאמה, ביולי 1965 ובפברואר 1966. עד שההסכמים המפורטים נחתמו, עשה משרד החוץ של ארה"ב כל מאמץ כדי "להוציא את הנשמה" לנציגי ישראל. "הוצאת הנשמה" באה לידי ביטוי לא רק בניסיון לעכב ככל האפשר את תהליכי האישור הפורמלי של הרכש אלא גם בניסיון מתמיד להוריד את איכות הכלים שיוספקו לישראל. בפטונים בא הדבר לידי ביטוי בסירוב (שלא צלח בסופו של דבר) לכלול את התותח האמריקאי בקוטר 105 מ"מ בערכת השדרוג. בעסקה למכירת הסקייהוקים הצליח משרד החוץ יותר: המטוסים שנמכרו לישראל לא כללו מחשב הפצצה, מערכת התרעה אחורית, פצצות מצרר וטילי שריק נגד סוללות הגנה אווירית מונחות מכ"ם.²⁶ שני מניעים היו למאמציהם של אנשי משרד החוץ להפחית את איכות הנשק שיוספק לישראל: ראשית, הרצון להקטין את הנזק שייגרם, לדעתם, למעמדה של ארה"ב בעולם הערבי כתוצאה מהספקת נשק לישראל. שנית, הרצון להניא את ישראל מביצוע פעולות תגמול נגד סוריה וירדן (ואפשר שהיה גם מניע שלישי: רצונם "להעניש" את הנשיא על שלא קיבל את עמדתם המסורתית שהתנגדה למכירת נשק אמריקני לישראל).

ההתנהלות החכמה של אשכול מול הממשל הגיעה לשיא נוסף בתקופת ההמתנה. גם אז פעל אשכול בדרך שהבטיחה את האינטרסים החיוניים של ישראל לטווח הארוך והוא לא התפתה לקטוף רווח קצר מועד

כפי שעלה מדיווחים שהגיעו באותה העת מווייטנאם. אומנם האמריקנים עדיין לא היו מוכנים להיענות לבקשת ישראל לרכוש גם מטוסי פנטום, אך הסקייהוקים עלו בהרבה על המפציצים מסוג B-66 שאותם ביקש רבין מהרימן ומקומר.

בתחילת 1966 אישר אשכול לרכוש גם 50 מטוסי קרב תקיפה מסוג מיראז' 5. המטוסים האלה יוצרו לפי הזמנת חיל האוויר של ישראל, והתברר שהיו אפקטיביים מאוד, אך מעולם לא הגיעו לידי בשל האמברגו שהטיל הנשיא דה-גול על ישראל ב-3 ביוני 1967.

יש לציין שהרכש החדש - בעיקר האווירי - היה "תענוג יקר מאוד". ישראל שילמה תמורתו במיטב הדולרים שלה. גם ההוצאה על הטנקים הייתה בסופו של דבר נכבדת. הטנקים עצמם אומנם נרכשו בתנאים נוחים מאוד, אך שיפוצם ושדרוגם היו כרוכים בהוצאות משמעותיות. אשכול, שהיה שר האוצר עד שהפך לראש הממשלה ושר הביטחון, היה מודע מאוד למחסור במטבע חוץ ולמיתון ששרר במשק, ואף על פי כן אישר את תקציבי הרכש הגדולים.

יש אירוניה היסטורית בעובדה שמלחמת ששת הימים פרצה לפני שרוב רובו של הרכש הביטחוני שהשיג אשכול בארה"ב הגיע לישראל. ראשוני הסקייהוקים הגיעו לישראל רק בנובמבר 1967. השמדת חילות האוויר הערביים נעשתה אפוא באמצעות המטוסים מתוצרת צרפת, שרבים מהם כבר היו מיושנים. בתחום הטנקים היה המצב טוב יותר: אומנם כשפרצה המלחמה עמדו לרשות צה"ל רק פלוגה אחת של פטונים משודרגים (A3) ושני גדודים של פטונים שטרם עברו שדרוג (A2C), אבל לצידם נפרסו 293 צנטוריונים - רובם חמושים בתותח 105 מ"מ.²⁷

אין זה המקום להסביר את גורמי הניצחון האדיר ב-1967 על אף הציוד המיושן והמועט שעמד לרשות צה"ל, אולם יש לזכור שלניצחון היה מחיר יקר מאוד. ביבשה נפגעו לוחמים רבים בטנקי השרמן והאי-אם-אקס המיושנים ובצנטוריונים קצרי הנשימה, ואילו באוויר אבדו טייסים רבים שתקפו במטוסים מיושנים ולא מתאימים מסוג פוגה מגיסטר, אורגן ומיסטר.

סיכום

המאמר הזה התמקד בפרק יחיד, אף כי חשוב, בהתנהלות אשכול מול הממשל האמריקני: המאמץ לרכוש טנקים ומטוסים בשנים שלפני מלחמת ששת הימים. מהנאמר בו עולה שאשכול זיהה את ההזדמנות ההיסטורית שנקרתה לישראל בעקבות הזעזועים במזרח התיכון וניצל אותה כהלכה. באותה העת הלכה והתעצמה הלוחמנות האנטי-מערבית של נאצר, שאחת מתוצאותיה הייתה הצורך של ארה"ב לחמש את צבא ירדן. למרות זאת המשיך משרד החוץ של ארה"ב לדבוק בגישתו הערביסטית המסורתית, וממשלת ישראל נזקקה לנחישות ולחוכמה מדינית כדי לנצל את השעה ולקבל "אישורי כניסה" למאגרי הנשק של ארה"ב. נשק אמריקני היה שאיפה של כל ממשלות ישראל מאז הקמת המדינה, אך אשכול היה הראשון שהצליח לפרוץ את המחסומים של משרד החוץ האמריקני.

אשכול התחבט כיצד להפיק את המרב מהרצון (או מהצורך) של האמריקנים לחמש את צבא ירדן ובמקביל לשמור על יחסים תקינים עם הממשל ולטפח אותם ולא להצטייר כסחטן אופורטוניסטי.

על אף כל הקשיים הוביל אשכול תהליך מדיני מוצלח שבסופו חלה מהפכה גדולה בסד"כ של צה"ל:

ראשית, הפערים ביכולות השריון בין ישראל לשכנותיה הצטמצמו מאוד בעקבות החתימה על ההסכמים לרכישת 500 טנקים: 250 פטונים ו-250 טנקי צנטוריון (לישראל גם ניתנה האופציה לרכוש 200 עד 300 צנטוריונים נוספים), שכולם נועדו להצטייד בתותחים מודרניים בקוטר 105 מ"מ. בשיחות שניהלו רבין ויריב בוויינגטון בנובמבר 1963 דובר על פער של 500 טנקים, וזו הייתה הכמות שסיפקו ארה"ב ובריטניה. אומנם ישראל ביקשה שהטנקים האמריקניים יהיו בחלקם מהדגם היותר מודרני M-60 - ולכך לא הסכימו האמריקנים, אולם הפטונים והצנטוריונים שנרכשו היו טנקים מתקדמים מאוד - לעומת מה שעמד לרשות צה"ל באותה העת - אפקטיביים ולא יקרים, והם התאימו לתפיסת הביטחון של ישראל באותה העת.

שנית, שופרו מאוד יכולות התקיפה של חיל האוויר בעומק ובסיוע קרוב בעקבות הסכמת ארה"ב למכור 48 מטוסי סקייהוק (וב-1968 52 מטוסים נוספים). אלה היו מטוסים ותיקים אך מאוד אפקטיביים,

ישראל לירדן, יולי-אוקטובר 1958, "עיונים בתקומת ישראל, כרך 1, אוניברסיטת בן-גוריון, 1991

5. ראו: Mordechai Gazit, **President Kennedy's Policy Toward the Arab States and Israel**, Tel Aviv University, Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv, 1983, p. 56

6. ראו: **יצחק רבין, מבחר תעודות מפרקי חייו**, כרך ראשון, גנזך המדינה, 2005, עמ' 322-331. הפרוטוקולים האמריקניים מופיעים בתוך: **Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Near East, 1962-1963**, Volume XVIII, United States Government Printing Office, Washington, 1995, Documents 354-360, 368, 375

7. ראו את הפרוטוקולים של פגישות אשכול בושינגטון בתוך: **Relations of the United States, 1964-1968, Arab Israeli Dispute, 1964-1967**, Volume XVIII, United States Government Printing Office, Washington, 2000, **FRUS 1964-1967**, documents 63, 65, 67, 68, 69

8. גרמניה הספיקה לשלוח לאיטליה 60 טנקים, אך רק 40 מהם הגיעו לישראל. הנתרים נתקעו באיטליה, וגורלם לא היה ברור. בהמשך מתוארים בפירוט הדיונים על השלמת העסקה הגרמנית. המספרים שהועלו בדיונים האלה הם לפעמים 90 טנקים (בהנחה שאיטליה תשחרר את 20 הטנקים) ולפעמים 110.

9. הרקע והמקורות לפרק הזה מופיעים אצל **ברונפלד**, פרק 4

10. ראו את הדיווח על הדיונים עם קומר במכתב של משה ביתן (בירושלים) לשגריר אברהם הרמן (בושינגטון) מיום 16 בינואר 1965, גנזך המדינה, חצ-7285/5. ראו גם את דיווחי קומר ב-**FRUS 1964-1967**, מסמכים 147, 150, 152

11. ראו תמליל השיחה אצל: Robert David Johnson, **Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings**, Tel Aviv University, The Moshe Center, Tel Aviv, July 2008, pp. 23-28

12. פרוטוקול הישיבות עד המשבר הראשון, ב-28 בפברואר, מצוי ב**דו"ח על שליחות הרמן**, גנזך המדינה, חצ-7285/5. ראו גם את דיווחי המשלחת האמריקנית: **FRUS 1964-1967**, documents 158, 161-163

13. ראו: **FRUS 1964-1967**, document 167

14. **שם**, מסמכים 165, 168, 169

15. **ביתן להרמן**, 1.3.65, גנזך המדינה, חצ-7285/5

16. ראו את הדו"ח של קומר ואת ההנחה החדשה של וושינגטון: **FRUS 1964-1967**, documents 174-176

17. ראו **שם**, מסמך 177 וגם את **פרוטוקול ישיבה מס' 6 מתאריך 5.3.65**, גנזך המדינה, חצ-7285/5

18. על עסקת הפטונים ראו: ברונפלד, **שם**, עמ' 31-32; על עסקת הסקיהוקים ראו: **שם**, עמ' 44-51

19. ראו: **הרמן** (בירושלים) **לגזית** (בושינגטון), 7.3.65, גנזך המדינה, חצ-7285/4

20. ראו: **שם**, מברקי גזית לירושלים, 7.3.65

21. ראו: **FRUS, 1964-1967**, document 182

22. ראו: **Ben-Zvi**, pp. 46-48

23. אבי שליים, **המלך חוסיין - ביוגרפיה פוליטית**, כנרת זמורה-ביתן דביר, אור-יהודה, 2009, עמ' 195; משה ז"ק, **חוסיין עושה שלום**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 1996, עמ' 70-71

24. ראו: **FRUS 1964-1967**, documents 188, 209

25. יצחק רבין, **פנקס שירות**, ספריית מעריב, תל-אביב, 1979, עמ' 129; אריה לבבי, "משלחת הרמן-קומר (Harriman-Komer)" בתוך: משה יגר, יוסף גוברין ואריה עודד (עורכים), **משרד החוץ - 50 השנים הראשונות**, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 2002, עמ' 292

26. על נפתולי הדיונים בנוגע לסקיהוקים ראו: ברונפלד, **שם**, פרק 5 וכן חיים גנזי, "איך בוחרים מטוס: מטוסי קרב ראשונים מארצות-הברית", בתוך: זאב לכיש ומאיר אמיתי, **עשור לא שקט - פרקים בתולדות חיל האוויר בשנים 1956-1967**, משרד הביטחון והוצאה לאור, 1995. לעניין התנוחה ראו: משה ביתן ללשכת שר החוץ, 16.7.65, גנזך המדינה, חצ-7331/9, שבו מדווח שגם השגריר ברבור כועס על "התרגילים" שעושה משרד החוץ כדי להימנע מהספקת תותח 105 מ"מ מתוצרת ארה"ב.

27. ראו: עמיעד ברזנר, **אש לפניו - תהליך ההתפתחות והתמורות בשירותן הישראלי מתום מלחמת סיני ועד מלחמת ששת הימים**, הוצאת המחבר, פתח-תקווה, 2003, עמ' 236-241

אשכול פתר את הבעיה בהצלחה: הוא השיג נשק רב וגם שמר על ידידות עם הנשיא.

התנהלותו במשא ומתן עם הרמן ועם קומר תוארה כאן בפירוט, ולא נותר אלא להצביע על זיכרונות רבין ופרס - שניהם העלו על נס את התנהלותו של אשכול מול הממשל האמריקני (כידוע, אין נושאים רבים שעליהם הסכימו שני האישים).

בשולי המאמר הזה יש להזכיר שההתנהלות החכמה של אשכול מול הממשל הגיעה לשיא נוסף בתקופת ההמתנה. גם אז, בנושא הרבה יותר מהותי, פעל אשכול בדרך שהבטיחה את האינטרסים החיוניים של ישראל לטווח הארוך והוא לא התפתה לקטוף רווח קצר מועד. אשכול לא נכנע ללחצים העצומים שהופעלו עליו לצאת למלחמה מיד לאחר סגירת המצרים. תביעות המטכ"ל ולחצי דעת הקהל לא הזיזו אותו מעמדתו כי אל לה לישראל לצאת למלחמה ללא קבלת הסכמה, אפילו בשתיקה, של נשיא ארה"ב.

למזלה של ישראל, הנשיא ג'ונסון היה בעל מצפון והודה שארה"ב אינה מסוגלת לעמוד בהתחייבויות כלפי ישראל שנטלה על עצמה אחרי מלחמת סיני. הוא נתן לאשכול אור ירוק לצאת למלחמה ותמך בישראל בעקביות עד תום כהונתו בינואר 1969. הוא הגן על עמדת ישראל בזירה הבינ-לאומית שאין נסיגה ללא הסדרים מדיניים והמשיך לצייד את חיל האוויר בסקיהוקים ואחר כך גם בפנטומים - המטוס המשוכלל ביותר באותה העת.

הן ב-1965 והן ב-1967 הרחיק אשכול ראות וסירב לנקוט צעדים שיביאו להישג קצר טווח במחיר של פגיעה בתמיכה של נשיא ארה"ב. אשכול לא נראה ולא נשמע כמנהיג דגול. לא היה לו עבר צבאי מפואר כמו למשה דיין וליגאל אלון, הוא לא היה משכיל כמו אבא אבן ובוודאי שלא ניחן בכריזמה של בן-גוריון. בתמונות מהתקופה היא נשקף יהודי כרסותו, שבביקוריו בצה"ל חבש כומתה משונה. הוא לא היה רהוט בעברית ודיבר אנגלית בסיסית במבטא אידישאי. עם זאת, בתקופה הקצרה שבה היה ראש הממשלה (ועד יוני 1967 גם שר הביטחון), הוא השיג לישראל להישגים מדיניים וצבאיים שרק אלה של בן-גוריון עולים עליהם.

הערות

1. המבוא ושני הפרקים הראשונים של המאמר הזה מתבססים על ספרו של שאול ברונפלד **מעט לקורנס - תחילתה של ידידות אווירית** שאותו פירסם מכון פישר מיסודה של עמותת חיל האוויר בינואר 2011 (פרקים 1 עד 3). בספר "מעט לקורנס" יש שפע של פרטים ושל נתונים על הרכש האווירי והאחר של ישראל בשנות ה-50 וה-60. קוראים המעוניינים בפרטים יוכלו למצוא שם גם את רשימת המקורות המלאה.
2. על המרכזיות של נושא הרכש במדיניות החוץ של ישראל ראו: Zack Levey, "Israeli Foreign Policy and the Arms Race in the Middle East 1950-1960", **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 24, No. 1, March 2001
3. רשימה מקיפה של המקורות שעסקו בשיקולים האסטרטגיים של ארה"ב, בשיקולי זרועות הממשל השונות ובשיקולים האישיים של מי שעמדו בראש הזרועות האלה ניתן למצוא אצל ברונפלד, **שם**, עמ' 7
4. ראו: Avraham, Ben-Zvi, **John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel**, Frank Cass, London, 2002, p. 15 מיכאל אורן, "ישראל ושאלת הטיסות האנגלו-אמריקניות מעל